

AFORIZMI FERNANDA PESSOE

«Želio bih da moje djelovanje u životu, više od bilo kojega drugoga, bude podučavanje drugih o tome da što više osjećaju za sebe, a što manje prema dinamičkom zakonu kolektivnosti...Da oni koji me čitaju nauče – malo po malo, kako nalaže trema - da nemaju nikakva dojma pred tuđim pogledima mišljenjima drugih...Taj bi cilj dostatno okrunio skolastičku zaustavljenost mog života». (388)

F.Pessoa: «Knjiga nemira»

Izbor aforizama Fernanda Pessoa nastao je spontano.

Iščitavajući, naime, njegovu «Knjigu nemira» (jer je to knjiga koja se stalno može čitati ponovo, dakle, ideal knjige) primijetila sam da se iz lirsko-misaonih fragmenta - koji čine taj specifični «roman bez činjenica», kako stoji u podnaslovu - pojedine rečenice izdvajaju kao aforistički domišljaji.

Velik broj vrhunskih književnih djela – zapravo, samo vrhunskih – protkan je aforističkim zapisima, koje njihovi čitatelji u knjizi rado podcrtavaju, no ni jedna od tih knjiga nije zbirka aforizama u toj mjeri da se samo od njih može složiti knjiga – kao što se to ispostavilo kod «Knjige nemira». Iz dana u dan, preciznije, iz večeri u večer čitajući «Knjigu nemira» ispisivala sam aforističke zapise na papiriće – dakle, ne sistematski, nego naprosto zato jer se tome nisam mogla oduprijeti... «I ovo treba zapisati!», rekla bih si začuđeno i na brzinu dohvatila prvi papirić koji bi mi se našao pri ruci, dok konačno nije ispalo da aforizmi množinom zapremaju jednu četvrtinu knjige (radi se o II knjizi), dakle da čine zasebnu knjigu unutar «Knjige nemira», koja se od ove može osamostaliti.

Aforističnu obimnost omogućila upravo specifična forma tog romana, koji na prvi pogled ni ne izgleda kao roman, nego kao dnevnik, jer je od klasičnog pojma romana, koji živi od činjenica, priče, događanja, radnje, zapleta i koječega drugog vezanog uz nabrojeno, ovdje preostao samo fiktivni glavni lik, poluheteronim Fernada Pessoa, Bernardo Soares, koji, osim što kao «pomoćni knjigovođa u gradu Lisabonu» zarađuje kruh svagdašnji, o čemu nas skromno izvještava, živi na način da promatra, osjeća, razmišlja, odnosno «osjeća mislima», kako sam kaže, i da sve to zapisuje, dakle, izvan uobičajenog građanskog aktiviteta, koji podrazumijeva želju za drugim, za ljubavlju, brakom djecom, za uspjehom i zabavom, ukratko, svime onim što se uopće smatra životom...

«Izabrali načine da ne djelujem uvijek je bila usredotočenost i briga mog života. Ne podvrgavam se državi ni ljudima: nepomično se opirem», kaže Bernardo Soares u jednom od fragmenata. Ili, u drugom: «Od života nisam tražio ništa osim da prođe pored mene a da ga ne osjetim». Ili, u trećem: «Svako je zadovoljstvo porok jer traženje zadovoljstva je ono što svi rade u životu, a jedini crni porok je raditi ono što svi ljudi rade», itd...itd..- najveći broj aforizama posvećen je upravo tom programatskom odsustvovanju od života, koji takav, kakav se nudi, u svojem praznom aktivitetu, nije vrijedan truda: «Ne djelovati mi daje sve».

U čemu je vrijednost aforizma?

Aforizam je, znamo, kraj domišljanja, jer je njime ostvarena jedna viša sinteza, viša spoznaja od one intelektualne, logične, budući je konačna, to je spoznaja u kojoj više nema kolebanja, nema više argumenata za i protiv, istine tih spoznaja više ne treba dokazivati, dokazane su apriori. Istina aforizma uvijek je ista, s koje god je strane provjerio...jer se od te istine i krenulo...Upravo na tome padaju svi

zaključci logike, budući se u sustavu logike temeljene misli, premise, ne daju dokazati, proizvoljne su, što je u temeljima čini neistinitom. Utoliko logika od svijeta dohvaća samo ono nevažno...

Tko uopće može doći do aforizma? Sigurno ne onaj tko živi od uma i logike, od parcijalnih i nevažnih znanja, nego onaj koji o svijetu zna sve koliko se uopće može znati (a od Sokrata znamo da se ništa ne može znati), sve istinski važno, jer se prema njemu odnosi ne kao intelektualac, nego kao mudrac, kojem proturječnost, paradoks, temelj aforizma, nije kamen spoticanja, nego kamen temeljac svijeta, bez kojeg je sve laž (logika je laž).

Upravo je takva Pessoa misao koja ne živi od logike nego od uvjerenja, dubljeg znanja, do kojeg se dolazi kombinacijom intelekta i intuicije, odnosno intelekta i osjećajnosti («Većina ljudi misli svojom osjećajnošću, dok ja osjećam mislima») i gdje se najveća dobit izvlači upravo iz toga što se «zna da se ništa ne zna», jer onaj tko misli da zna (kao što to, služeći se isključivo umom, logikom, misli intelektualac), tek taj ništa ne zna, budući se ograničio na «da», tamo gdje postoji i «ne», pa je to «da» samo polovično istinito, ukoliko se pravimo da ništa ne znamo o «ne». Stoga to «da» uopće ni nije istinito, jer polovična istina ne može biti istina. Istina je samo ono što je u sebi proturječno, jer jezik, kao sredstvo dohvaćanja istine, dopire tek do istine kao proturječja.

Na shvaćanju da je svijet sam u sebi proturječan, te je utoliko utemeljen na paradoksu, nastali su svi Pessoini aforizmi, a ta paradoksalnost svijeta je ujedno i izvor njegovih nemira (dakle i naslova knjige) jer tamo gdje vlada paradoks nema mira, ima samo istine kao paradoksa!

Mir vlada tamo gdje nema paradoksa, u svijetu laži, dogme, ideologije, jednoulja.

Nagomilavajući aforizme, odnosno mudrost koja se na mene sasula tako reći izvan osnovne, lirske linije romana, na kojoj počiva njena

romaneskna struktura, Pessoa mi se predstavio kao suvremeni Konfucje, te u meni stvorio neku vrst paralelnog čitanja, s jedne strane čitanja «Knjige nemira» kao specifičnog lirsko-misaonog romana, s druge pak strane, kao knjige aforizama, koja je na neki način zaživjela sama za sebe, što je i razlog njihovog izdvajanja iz cjeline knjige.

Otkud uopće potreba da se aforizmi izdvoje?

Aforizme sam počela izdvajati da bi im se mogla vraćati, da mi uvijek budu pri ruci kad mi zatrebaju, a čovjeku koji misli trebaju svakodnevno kao oružje protiv globalne zaglupljenosti svijeta, kojeg nam je donio porast moći medija, osobito televizija. Vidimo da je već u Pessoino vrijeme (Pessoa je rođen 1888. umro je 1935.) glupost pustila duboke korijene koje je Pessoa pohvatao s upravo nevjerojatnom lucidnošću, ne zapadnjačkom pameću, nego istočnjačkom mudrošću, no tako globalne razmjere kao danas nikada nije imala. Američki pozitivan odnos prema životu koji je cijeli vrijednosni sustav svijeta utemeljio na onom lažnom «da», koje se pretvara da ne postoji «ne», svakodnevno nam ispiru mozak sa stranica brojnih revija, osobito onih za mlade, novina, i ponajviše s televizijskog ekrana, kojem se najteže oduprijeti. Novine i revije još se i neće kupiti, ali televizija će se gledati...A kakve nam to poruke stižu s televizije, iz njenih bezbrojnih filmova, serija, kvizova, dokumentaraca, «reality showa» i sličnog? Upravo one koje nam Pessoa razobličuje svojim aforizmima kao notorne životne laži, koje nam se naturaju kao istine, premda svatko tko uopće misli i osjeća zna do to nisu.

«U današnjem životu svijet pripada glupima, bezosjećajnim», kaže u jednom fragmentu. «Pravo na život i pobjedu osvaja se danas gotovo istim osobinama kojima se osvaja smještaj u nekoj ludnici, a to su nesposobnost da se misli, nemoralnost i hiperuzbuđenje». Ne zvuči li sasvim suvremeno i poznato?

Stoga «Čovjeku koji je natprosječno inteligentan ne preostaje danas drugi put do abdikacije», zaključuje Pessoa, čiji je junak Bernardo Soares abdicirao iz svih lažnih radosti života, u vlastitu unutrašnjost. «Osamljenost me oblikovala na svoju sliku i priliku. Razgovor s ljudima me uspavljuje. Samo moji prividni i zamišljeni prijatelji, samo moju razgovori vođeni u snu istinski su stvarni i posjeduju pravo značenje».

Koje su to laži koje nam se svakodnevno serviraju kao istine i koja im je svrha?

Odgovorimo prvo na ovo drugo: svrha im je pretvoriti čovjeka u sredstvo, što više ga dehumanizirati i robotizirati, ne bi li se od njega imalo koristiti, što više se na njemu zaradilo, jer od onog koji «abdicira» zarade neće biti!

«Država me», kaže Pessoa, «može trebati samo za obavljanje nekog posla. Ako ne djelujem od mene ne uspijeva dobiti ništa».

Čovjeka dakle, treba zaglupiti, prodati mu rog pod svijeću, uvjeriti ga da nije ono što jest, a da jest ono što nije, isprati mu mozak, svesti mu slobodu na slobodu da radi, da troši i da se zabavlja, na aktivitet, djelovanje, osobito na takmičenje, na pobjedu nad drugim, ne bi li što manje mislio, odnosno utemeljiti mu vrijednosni sustav na značaju koje ima za druge, ne za sebe sama, svesti ga na njegovu upotrebnu vrijednost, jer samo takav drugome može koristiti!

«Jedina stvarnost svakog od nas je naša vlastita duša», odgovara Pessoa tim zagovornicima «drugog», «dok je ostalo – izvanjski svijet i drugi ljudi – neestetska noćna mora kao posljedica loše duhovne probave u snovima».

«Pomisao da bi moglo biti korisno ono što radim...presušila me je», kaže na drugom mjestu, kao odgovor spomenutoj apologiji korisnosti, koju su svijetu nametnuli trgovci.

Većina ljudi misli da ono što žive ima važnosti, Pessoa im kaže da «ništa nema važnosti», jer živjeti ne znači ništa drugo «nego plesti čarapu od tuđih nakana».

«Velik je onaj koji smatra da razlika što postoji u udaljenosti od doline do neba, ili od planine do neba, nije nikakva razlika», Pessoa ina je definicija ljudske veličine, smještene ne u svijetu, gdje se ova obično smješta, nego u čovjeku samom.

«Nikad ne odlazim tamo gdje sam izložen opasnostima. Bojim se dosade koju bi izazvali», kaže Pessoa sudionicima ratova, pobuna, opasnih sportova i ostalih životnih izazova, dok novoj masovnoj vrsti, turistu, svjetskom putniku, poručuje: «Samo krajnja slabost mašte opravdava pokretanje da bi se osjetilo».

«Kad bismo spoznali istinu, vidjeli bismo je, sve ostalo je sustav i okolina», odgovor je vlasnicima nevidljivih istina, jer za drugačije ni ne znamo.

«Osjećati danas isto što i jučer, ne znači osjećati, nego sjećati se danas onoga što se osjećalo jučer, biti danas živi mrtvac onoga što je jučer bio izgubljen život», komentar je istinitosti svih naših osjećaja.

«Koliko su suza isplakali oni koji su postigli, koliko su suza izgubili oni koji su uspjeli» - turobna je istina naših postignuća i uspjeha.

«Pobjeđuje samo onaj koji nikada ne uspije», a «Jak je samo onaj koji se uvijek obeshrabri», obrće Pessoa naše uvriježene predodžbe o snazi i pobjedi, dodajući «Bit je mojeg života, kao i moje duše, nikada ne biti glavni junak», kao da je unaprijed vidio sve one bezbrojne očajnike koje drhteći čekaju svojih «pet minuta slave».

«Ne posjedujemo ništa jer sebe ne posjedujemo», «Nemamo ništa jer nismo ništa», «Svijet nije moj, svijet sam ja», odgovor je svakom tko misli da se u životu nešto može steći – zvanje, žena, kuća ili slava.

«Znanost je tek dječja igra u predvečerje», odgovor je apologiji znanosti, «Reformator je čovjek koji vidi površinsko zlo svijeta i namjerava ga izliječiti pogoršavajući ono dublje zlo», odgovor je humanistima i čovjekoljupcima; «Dom je mjesto na kojem se ne osjeća», istina je glorifikacija obiteljskih vrijednosti; «Suradivati, povezivati se, djelovati s drugima...metafizički je morbidan poriv. Djelujući tako gubim barem jedno . a to je djelovati sam», odgovor je

našoj društvenosti, u osnovi nebitnoj; «Jedina dostojanstvena sudbina pisca koji objavljuje je ona u kojoj ne postiže zasluženu slavu. Ali prava dostojanstvena sudbina je sudbina pisca koji ne objavljuje», komentar je spisateljske jagme za popularnošću, koji je danas pjesnike pretvorio u manekene; «Potreba za vladanjem nad drugim je potreba za drugim. Šef je ovisnik», odgovor je svakom tko sa zavišću gleda svog šefa; «Razumijemo se jer se ne poznajemo», razobličuje domete naše bliskosti; «Svi bračni parovi na svijetu imaju loš brak, jer svaki u sebi čuva, u tajnama gdje je duša Đavolova, blijedu sliku željenog muškarca, koji nije njezin, žuđeni lik divne žene kakva njegova nije», istina je braka; «Laž je idealan jezik duše», odgovor je lažnim istinoljupcima, «Hiniti znači voljeti», «Mi ne možemo voljeti...(jer)ljubiti znači posjedovati», zadnja je riječ ljubavi; «Iskrenost je netrpeljivost», istina je naše iskrenosti; prezir zaslužuju oni koji «rade i bore se», a mržnju oni koji «se nadaju i vjeruju», odgovor je bijedi naših očekivanja i naše borbenosti; «Da čovjek osjeća ne bi bilo civilizacije», definira vrijednosti civilizacije; «Uzvišeno stanje dostojno uzvišena čovjeka je ne znati tko je šef vlade njegove zemlje, ni da li živi u monarhiji i republici», komentar je našeg domoljublja; «Svaki je dobar razgovor monolog u dvoje», istina je naših komunikacija; «Tko se nalazi u kutu dvorane pleše sa svim plesačima», ohrabrenje je onima koji su abdicirali - pjesnicima i sanjarima; «Znati biti praznovjerman još je jedno od umijeća koje, ako je vrhunski ostvareno, označava uzvišena čovjeka», obrana je vrijednosti društvene margine; «Narod nikad nije čovjekoljubiv», odgovor je našim lamatanjem «narodom» i njegovim vrijednostima; «...strasti i ambicije naša su slaba strana», ocjena je vrijednosti cijenjenog natjecateljskog duha; «Čitanje novina uvijek je bolno s estetskog gledišta, a često i s moralnog, čak i za one koji imaju malo moralnog obzira. Ratovi i revolucije – uvijek se zbiva jedno ili drugo – izazivaju pri čitanju njihovih učinaka, ne stravu već dosadu», sva je istina je svih tema novina; «Čovječanstvo je uvijek isto – raznovrsno ali neustrašivo,

promjenjivo ali bez napretka», zadnja je riječ napretka, kojeg su nam puna usta, itd..itd...

Kako vidimo: od fragmenta do fragmenta Pessoa nastoji poništiti sve naše vrijednosti, razobličiti ih kao nevrijednosti, budući to i jesu.

«Kvariti je bio cilj mog života», kaže na jednom mjestu, da ne bi bili u zabludi kako to čini slučajno, a istu misao potvrđuje i otvorenim proglasom-pozivom: «Poništimo život od istoka do zapada», sasvim nedvosmislenih namjera...

«Ti sve poništavaš», reče mi nedavno jedna moja poznanica, bacivši pogled na knjigu mini-eseja «Antipojmovnik», koju smjesta odbacuje i odlučno odbija čitati iz jednostavnog razloga - jer želi misliti «pozitivno», kako su je naučili trgovci, a ne negativno, kako nas podučava Pessoa...

A upravo je negativno mišljenje, «kvarenje», «ponišćavanje», danas jedini način da se um izvuče iz laži pozitivizma u koji ga je uvukla zavjera trgovaca, laži koja u prednjem planu lansira slike savršenog života, kojeg svi možemo postići, budemo li dovoljno trošili, a iza koje se skrivaju ovisnici svih vrsta, kojima život kakav se nudi ne znači baš ništa...

Utoliko Pessoa u svojim aforizmima jasno i nedvosmisleno govori ono što misli svaki čovjek koji uopće misli, dakle, malo živi – jer «Živjeti znači ne misliti» ili «biti življen» - a da takvih ima više nego što se čini dokaz je porast popularnosti tog pisca, popularnosti koja se širi gotovo podzemnim tokovima, jer «kvarenje» i «ponišćavanje» nije milo ni jednom društvu...

Koje demokratsko ili komunističko društvo, a to su oblici kojima danas raspolazemo, voli čuti da je «Ropstvo zakon života. Jedni se rađaju kao robovi, drugi postaju robovi, a nekim je ropstvo dano», kako mirno konstatira Pessoa, otrežnjavajući već otrježnjene. Ili: «Svi imamo

gazdu Vasqusa, neki ga vide neki ne. Nekima je gazda taština, glas za gomilanjem bogatstva, slava, besmrtnost. Radije bih Vasqesa, čovjeka, mojega gazdu, s kojim se lakše nositi u teškoćama, nego sa svim apstraktnim gazdama svijeta».

Kaže Tanja Tarbuk u predgovoru «knjige» da svatko ima «svoju» «Knjigu nemira», i u tom bi kontekstu ova bila «moja» knjiga, ne kao skraćena izvorne knjige, nego njen sukus, na kojeg je moguće dograđivati se... Pessoaini paradoksi, ovako izvađeni, u globalnoj poplavi laži, neprocjenjivi su potporanj vječno usamljenim mišljenjima onih koji su abdicirali i na svijetu se drže još samo prividno. Pessoa taj privid svojom «Knjigom nemira» pretvara u čvrsti kontra-svijet, a sami «aforizmi» stupovi su tog svijeta, ono što ga drži, pa tako i nas s njim. Jedno je uvući nas u svoj romaneskni svijet, iz kojeg, završivši s čitanjem, ipak moramo izaći, a nešto drugo dati nam čvrsta uporišta protiv života, kako to čini Pessoa, posebno aforističkim djelom svoje knjige... Aforizam ostvaruje direktni priključak na naša vlastita promišljanja, utvrđujući ih, rasvjetljujući i proširujući, a istodobno ta promišljanja šire značenja aforizama u smjerovima koje u vlastitom kontekstu možda i nisu imali...

Vjerujem da je prethodno dovoljno opravdanje za ipak nasilnički čin izvlačenja dijelova knjige iz njene cjeline, a i u to da će ova knjiga, nevelika i dostupnija od one izvorne, uputiti čitaoce upravo k toj izvornoj.